

KÜRESEL KAPİTALİZM VE SENDİKALAR: SORUNLAR VE YENİLENME OLANAKLARI ÜZERİNE DEĞİNİLER

Denizcan KUTLU*

Özet: Bu çalışma, işçi ve sendikacılık hareketinin, küresel kapitalist evrede taşıdığı yenilenme olanaklarını konu edinmektedir. Bu olanaklar, küresel kapitalizmin yapısal oluşum özellikleri bakımından anlaşılabilir. Bu özellikler içerisinde, çalışma ilişkilerinde yarattığı sonuçlar bakımından en belirgin unsurlar, üretimin uluslararasılaşması, esnekleşme ve enformelleşmedir. Bu olgular, aynı zamanda işçi ve sendikacılık hareketinin yenilenmesi bakımından, sendikal eylemin ve toplu sözleşmenin ölçeği, sendikal eylem ve stratejinin öncelikli alanları, işçi ve sendikacılık hareketinin farklı biçimleri ve toplumsal hareketler ile ittifak sorunlarını gündeme getirmektedir. Bu çalışma, bu konuya odaklanmakta ve küresel kapitalizmin sendikal yenilenme açısından yarattığı olanaklara değinmektedir.

Anahtar sözcükler: küresel kapitalizm, sendikacılık, işçi ve sendikacılık hareketi, esnekleşme, enformelleşme

Global Capitalism and Trade Unions: Comments on Problems and Possibilities of Renewal

Abstract: This article, mentions the renewal opportunities of labour and union movement in the global capitalist phase. These opportunities, can be understood in respect to structural formation characteristics of global capitalism. Internationalization of production, flexibilization and informalization are the most significant components in these characteristics in terms of their effects on labour relations. At the same time, these facts, makes the scope of union action and collective bargaining; primary areas of union action and strategy; different forms of labour and union movement and problems on alliance with social movements a current issue, regarding the renewal of labour and union movement. This article, focuses on the mentioned subject and touches on the opportunities of global capitalism created in terms of union renewal.

Key words: global capitalism, unionism, labour and union movement, flexibilization, informalization

Giriş

Küresel kapitalizm, örgütlü ve örgütsüz işçi ve sendikacılık hareketi¹ için ne tür olanaklar barındırmaktadır? Bu yazı, bu temel soru etrafında, küresel kapitalizmde, "sendikaların krizi"² şeklinde nitelendirilen bir dönemin kapatılabilirliği yönünde kimi noktaların altını çizmeyi amaçlamaktadır. Yazıda, kapitalizmin neo-liberal yeniden yapılanmasının emek ve sendikalar üzerindeki etkileri, sadece tahripkâr yönleriyle değil, işçi ve sendikacılık hareketine ilişkin sunduğu yeni potansiyeller çerçevesinde ele alınacaktır. Bu temelde yazıda, küresel ekonomi karşısında, işçi ve sendikacılık hareketinin ne gibi örgütlenme ve bir araya gelme olanaklarına sahip olduğu ve bunun alabileceği muhtemel ve potansiyel biçimler sorgulanmaya çalışılacaktır. Çalışma, kimi sınırlılıkları barındırmaktadır: Bu yazı, farklı ülke ve bölge örneklerinde uluslararası

sendikacılığa ilişkin gelişmelerin tümünü ayrıntılıyla kapsama iddiasını taşımamaktadır.³ Bu çerçevede, özellikle küresel sendikal politikalar, toplumsal hareket sendikacılığı, yeni enternasyonalizm, taban enternasyonalizmi, internet enternasyonalizmi gibi tartışmaların tümünü kavramsal ve tarihsel içerikleri ile ele almak bu yazının sınırları dışındadır.⁴ Burada sadece, işçi ve sendikacılık hareketinin genel karakterini yansıtan kimi notlar düşülecek ve böylelikle, ilgili tartışmanın hem anımsatılması hem de derinleştirilmesi hedeflenecektir.

Küresel kapitalizm evresinde, işçi ve sendikacılık hareketinin ve bu akımı açacak şekilde, daha genel olarak toplumsal hareketlerin, geçmişin aynısı, yeninin de oturmuş ve olgunlaşmış bir halini içermeyecek ve yansıtmayacak bir biçimde, yeni bir biçim alışı ve oluşum halinde olduğu söylenebilir.

*Dr., Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

Günümüzde sendikal hareketin de bugünü ve geleceği konusunda ana eğilimleri oluşturacak kimi gelişme ve tartışmaların yaşandığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 2007 yılında, Kenya’da gerçekleştirilen Dünya Sosyal Forumu’nda, küresel dayanışmanın sağlanmasında, biri, belirgin bir örgütsel tabanı olan; ancak neo-liberal dönem öncesi sendikacılık stratejilerine dayanan ve diğeri, hâlen oluşum sürecinde olan ve neo-liberal küreselleşmeye yeni stratejilerle yanıt verilmesi gerektiğini ortaya koyan iki temel işçi ve sendikacılık hareketi stratejisinden söz edilmiştir. Bu iki stratejinin Kuzey ve Güney’in⁵ emek hareketlerinin karakteristik ve eğilimlerini genel hatlarıyla yansıttığı belirtilmektedir (**Bieler, 2008a**). Benzer bir saptama, Waterman tarafından da yapılmaktadır (**Waterman, 2008**).

Bu tartışmaların farklı ülke ve coğrafyalarda yapıldığına ilişkin işaretler vardır. Örneğin, Alman sendikalarının da içerisinde bulunduğu belirtilen “yapısal kriz”in aşılması noktasında, temel olarak ne tür sendikal örgütlenme ve eylem çizgisini içeren stratejik yaklaşımların tartışıldığı görülmektedir. Buna göre, ilk olarak toplu sözleşme ve işçilerin çıkarlarının temsiline dayalı, firma temelinde örgütlenmeyi baz alan, sendikal krizin ancak firma temelinde örgütlenerek ve güç kazanarak aşılabileceğini savunan ve “köklere dönüş” biçiminde nitelendirilebilecek olan bir stratejiden söz edilmektedir. Diğer tarafta ise, toplumsal hareket sendikacılığını⁶ destekleyerek, sendikal eylemin bütün siyasal ve toplumsal alanda güçlenmesini savunan ve diğer toplumsal hareketlerle çeşitli ittifak arayışları içerisinde olan bir stratejik yaklaşım bulunmaktadır (**Bonacich, 2003; Dribbusch, 2008**). Böylelikle, neo-liberal evrede, işçi ve sendikacılık hareketi için eylem ve strateji tartışmalarının esas olarak sendikacılığın geleneksel ve yeni biçimleri etrafında bir arayış ve geçiş süreci olarak yaşandığı gözlemlenmektedir.

Bu yazı, küresel kapitalizm karşısında, yer yer yapılaşmış yer yer oluşum halindeki bu iki temel strateji ve hareket arasındaki birleşme/ortaklaşma potansiyeli üzerinde durmayı hedeflemektedir. Yazı, şöyle bir plana dayanmaktadır: Küresel kapitalizmin oluşum dinamiklerini ve emek ve sendikalar üzerindeki etkilerini belirledikten sonra, küresel kapitalizm evresinde, işçi ve sendikacılık hareketinin yenilenmesine dönük bir potansiyel sorgulaması, ana eğilimleri ile sendikal eylem çizgisi, ittifak ve ortaklık arayışları ve sendikal yenilenmenin enformel işçiler ve enformel sektör çalışanları boyutu başlıkları altında yapılacaktır. Sonuç kısmında ise, temel saptama ve öneriler 16 madde halinde sıralanacaktır.

1. Küresel kapitalizm için kenar notları

Bu yazıda sorgulama konusu olan birleşme/ortaklaşma potansiyelinin nesnel zeminine ve altında yatan temel iktisadi süreçlere ilişkin kimi notlar düşmekte yarar bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yüksek üretkenlik artış oranlarına dayalı Fordist büyüme tarzına eşlik edecek şekilde, üretim ve tüketim arasında kitlesel bir ilişki kuracak düzenli gelir ve istihdama dayalı bir ücretlilik ilişkisini temel alan refah devleti uygulamalarını destekleyen “güçlü sendikalar”ın⁷ varlığı, bu döneme özgü toplumsal sınıflar arası uzlaşma ortamını bütünlüştürmüştür. Bu uzlaşmanın, genel hatlarıyla işçiler açısından “tam istihdam” ve artan ücretler karşısında, sermayenin, “özel mülkiyet ilkesi temelinde, yatırım ve üretim örgütlenmesine süreklileşen karar verme hakkı”nın kabulü şeklinde biçim aldığı söylenebilir (**Bieler, 2008b**). Ancak bu dönemde, refah devletinin genişlemesi, toplumsal sınıflar ve temsilcileri arasında uzlaşma koşulları ve yoğun birikim rejimine dayalı birbirini koşullayan yapının, örgütlü işçi sınıfının çıkarları ve sosyal ücretlerin kurumsallaşması bakımından, sermaye birikimini frenlediği ve Fordist birikim rejiminin temel ve koşullarını zedelediği görülmektedir (**Jessop, 1994**). Ayrıca, kitlesel üretime konu olan iç pazarların doygunluk düzeyine erişmesinin yanı sıra çevre ülkelerin ithal ikameci sanayileşme stratejilerini tamamlayarak, dış pazarlara dönük üretime yönelmeleriyle birlikte dış pazarlarını yeterince genişletemeyen merkez ülkelerle rakip durumuna gelmeleri, bu arada üretkenlik ve kârlılık artışlarının tersine dönmesi, Fordizmin aşırı birikim krizini derinleştirmiştir (**Berksoy, 1982; Eraydın, 1992; Coffey, 1996**). Ardından, sermaye ve ulusal hükümetler, Fordist birikim rejiminin tıkanmasına paralel olarak gelişen ve maliyetleri derinleştiren petrol krizini de ileri sürerek, kitlesel üretim ve tüketim bağını oluşturan satın alma gücündeki artışı düşürmeyi hedeflemişlerdir (**Lipietz, 2009**).

Bunun dolaysız etkileri ücretler üzerinde olmuş, Fordist ulusal üretim ve tüketim ölçeğinin kaynağı olan, “ücretin Keynesçi yapısı”na karşı, ücretler, uluslararası bir üretim maliyeti olarak görülmüştür (**Jessop, 1993; Peck, 1996**). Kitlesel üretim ve tüketimi destekleyen Keynesçi ücret yapısının bozulmasında, birikimin, Fordist ulusal ölçeğin dışına çıkarak, yeni bir uluslararası işbölümü ve küresel üretim zincirleri yaratacak şekilde uluslararası ölçekte gerçekleşmesine dönük koşullar yatmaktadır (**Gereffi, 1995**). Bu anlamda, uluslararası yeni işbölümü, sermayenin Fordizmin krizine verdiği bir tepki olarak, birikimin ve sınıf

üretimin emek yoğun kısımları, küresel pazarlara ihracata dönük üretim yapan ve emek gücünün daha ucuz, örgütsüz ve uysal/uyumlu olduğu, üretim mekânlarına kaydırılmıştır (Cohen, 1991; Coffey, 1996; Erdoğan, 2006). Bu çerçevede, Fordizmin krizinin “uluslararası pazarı genişletme ve ihracatı artırma; artık değeri yükseltmek üzere ucuz işgücü bölgeleri bulma; emek sürecinde verimliliği artıracak yeni örgütlenme biçimleri ve teknolojik değişiklikler, yeni üretim dalları bulma” şeklinde, toplumsal sınıflar arasındaki “uzlaş” koşullarını, emek ve sendikaların gücünün zayıflatılması sonucunu doğuracak bir tarzda aşılmaya çalışıldığı söylenebilir (Arın, 1986).

2. Küresel kapitalizmin emek ve sendikalara etkileri

Nitekim sendikaların, kitlesel üretim ve tüketim ilişkisinin oluşum koşullarını destekleyen yapıları, kriz süreci ve sonrası düzenleme çabalarıyla uyumsuz bir özellik sergilemiştir. Dolayısıyla, sermaye açısından, işçi ve sendikacılık hareketinin gücünün zayıflatılması gereksinimi, kapitalist üretim tarzına ilişkin nesnel gelişim eğilimleri bakımından, artık değeri artırma sorunu olarak belirmiş ve Fordizme özgü, toplumsal sınıflar arasında özgün bir uzlaş biçimi yaratacak bir sendikal yapının varlığı koşullarında, ücret ilişkisinin birikimin gereklerine göre yeniden yapılandırılması hedefine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle, küresel kapitalizm, esas olarak kapitalizmin 1960’ların sonu ve 1970’lerin başındaki krizine, sermayenin bir yanıtı niteliğindeki ilişki ve düzenlemelerin bir bütünü olarak ifade edilebilir.

Kapitalist gelişimin yaklaşık son 40 yılı, üretimin artan ölçekte küreselleştiği ve buna bağlı olarak işgücü piyasalarının ve istihdam ilişkilerinin de kuralsızlaşma, enformelleşme, esnekleşme ve dolayısıyla güvencesizleşme doğrultusunda çeşitli dönüşümler geçirmiş olduğu bir zaman dilimidir. Örneğin Amin, güvencesiz halk sınıflarının (*precarious popular classes*), bu evrede, küresel kentsel nüfusun, çeyreğinden yarısına yükseldiğini belirtmektedir (Amin, 2003). Bu toplumsal dönüşümün ise, geniş bir işçileşme⁸ temelinde gerçekleştiğinin altının çizilmesi gerekir (Munck, 2003; Özüğurlu, 2008b). Bu sürecin temel görünümleri, yüksek işsizlik; güvenceli istihdam olanaklarının daralması; ücretler ve çalışma koşullarında ulusal ve uluslararası ölçekte bir “dibe doğru yarış”; artan enformel istihdam, kırsal bölgelerden kentsel alanlara doğru yaşanan kitlesel iç emek göçü ve uluslararası emek

göçü hareketleri; düşük ücretli ve esnek çalışmanın yaygınlaşması; toplu sözleşme ve çalışma yasalarının çalışma koşulları ve ücretler açısından koruyucu niteliğinin azalması; istihdam ilişkilerinin bireyselleşmesi; sendikaların, işgücü piyasası ve ücret ilişkisine müdahalesinin neo-liberalizmi kurumsallaştıracak biçimde dönüşüm eğilimi içerisine girmesi; sendikaların örgütlenme geleneği olmayan ve sendikalara hakim örgütlenme anlayışları ve kurumsal yapılar ile uyumsuz yeni iş ve meslek alanlarının, sektörel gelişmelerin ortaya çıkması;⁹ sendikal temsil olanaklarının daralması; sendikaların geleneksel üye tabanlarının erimesi ve sendikaların toplu sözleşme ve pazarlık gücünü zayıflatması olarak sıralanabilir.

Tüm bu sürecin ardından, küresel kapitalizme yaygınlaşma zemini sunan teknolojik gelişmeler ve düzenlemeler ile uyumlu işyeri ve işgücü piyasası yapısının, nesnel uzanımı ve özelliğinin de sendikası çalışma ilişkileri¹⁰ olduğu savı ortaya atılmış ve bunun pratik karşılıkları da sendikasılaştırma biçiminde gerçekleşmiştir.¹¹ Bu dönemde aynı zamanda, ulusal refah devleti temelinde ve içerisinde sendikalar ve işverenler arasında oluşmuş olan kolektif pazarlık koşullarının temelleri sarsılmış ve bu ilişkinin emek tarafının örgütleri nicel ve nitel varlıkları itibarıyla gerilemiştir. Böylelikle, neo-liberal dönüşüm kapsamında meta ilişkilerine içerilen yeni alanların belirmesiyle birlikte bunların çoğunlukla sendika dışı sosyal hareketlere ait birer mücadele alanı haline gelmesi, işsizliğin artışı, enformelleşmenin yaygınlaşması, emek göçü ve göçmen işçilik sorunlarının belirginleşmesi, finansallaşma ve hizmetler sektörünün genişlemesi ile birlikte, sendikalar, toplumsal mücadeledeki merkezi konumlarını yitirme süreci içerisine girmişlerdir.¹² Bu gelişime paralel olarak, çeşitli toplumsal hareketlerin sendikaların doğurduğu örgütlenme ve temsil boşluğunu doldurma eğilimi taşıyacak şekilde öne çıktığı gözlemlenmektedir.¹³ Buna bağlı olarak, toplumsal sınıfların örgütlenme ve temsil yapı ve özelliklerinde de kimi zaman geniş çaplı değişimler olduğu söylenebilir.

Tüm bu sürecin arkasında ise, kapitalist üretim tarzına ilişkin tarihsel eğilimler yattığı kadar, sermaye birikiminin ve üretimin küresel ölçekte gerçekleşmesine dönük, küresel kapitalizmi yaratan koşullar da yatmaktadır. Bu anlamda, üretimin uluslararasılaşması ve küresel ekonomiye paralel olarak, ulusal işgücü piyasaları üzerinde, küresel bir denetim ve etkinin varlığından söz etmek gerekmektedir

(**Dribbusch, 2008**). Küresel kapitalizm ve işgücü piyasası yapıları açısından yaygınlaşan bir boyut da taşıyan bu gelişmeler, "kuzey" ve "güney" şeklinde coğrafi düzeyde ifade edilen; ancak üretim mekânları, çalışma ilişkileri ve işgücü kategorileri bakımından temsil olunan ayrımları ortadan kaldırmasa da silikleştirmiştir. Bir diğer ifadeyle, "kuzey" ve "güney" in çekirdek ve çeper işçileri, birbiriyle bağlantılı bir biçimde sendikal ya da sendika dışı mücadelenin ölçeği, çalışma ilişkileri ve hegemonik ideolojiler ve etkileri bakımından yakınlaşmış ve ortaklaşma eğilimi¹⁴ içerisine girmişlerdir (**Bieler, 2008a**).

Üretimin küreselleşmesi ve ulusal ve uluslararası ölçekte¹⁵ uygulamaya konan neo-liberal düzenlemeler, farklı -sendikal- örgütlenme deneyimleri ve biçimlerini de gündeme taşımıştır. Bu deneyim ve biçimlerin, tarihsel kökleri ve geçmişi de olan ve ulusal ve uluslararası sendikaların yanı sıra sendika dışı formları da içeren çeşitli boyutlarından söz edilebilir. İlgili alanyazında, en genel ifade ile küreselleşme olarak ifade edilen, kapitalizmin içsel dönüşüm sürecinin, emek ve emek örgütleri üzerindeki etkilerine ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır.¹⁶ Konuyla ilgili bu zenginliğe karşın, emek ve emek örgütlerinin söz konusu süreç karşısındaki tepkileri ve bu süreci etkileme ve değiştirme özellik ve kapasitelerine ilişkin alanyazının görece olarak daha zayıf kaldığı ileri sürülebilir. Bu çalışma, bu konuya odaklanmakta ve sendikaların, küresel düzlemde emeğin, sermaye karşısındaki görece konumunu geriletmeyle sonuçlanan üretim teknikleri ve çalışma biçimleri karşısındaki örgütlenme ve bir araya gelme deneyimlerini değerlendirmektedir.

3. Küresel kapitalizme karşı işçi ve sendikacılık hareketleri için bir potansiyel sorgulaması

Bu başlık altında, bu yazı kapsamında yürütülmeye çalışılan tartışma, işçi ve sendikacılık hareketi için mevcut eylem ve etkinlik tarzlarının ana çizgisi; ittifak ve ortaklık arayışları ve enformelleşme, enformel sektör çalışanları ve sendikal eylem arasında ilişki şeklinde, temel olarak 3 başlık altında sürdürülecektir.

3.1. Sendikal eylem çizgisinin ana eğilimi

Küresel kapitalizmin oluşumu, Fordist birikim rejiminin tıkanması ve bu tıkanıklığın aşılması yönünde, yeni Post-Fordist esnek birikim rejimi ile uyumlu düzenleme tarzları bakımından, Keynesçi ücret yapısını bütünleyecek sendikal yapılara dönük belirgin bir uyumsuzluğun aşılmasını da içerir. Bu oluşum, sendikaların mutlak anlamda tasfiyesi değilse

de sermayenin kârlılık ve rekabet hedefleriyle, küresel sendikalar açısından ise, küreselleşme ile genel hatlarıyla uyumlu, kapitalizmin küresel aşamasının gelişimini koruyacak bir tarzda sosyal reformist ya da liberal reformist bir sendikal eylem çizgisini gerektirmiş ve beraberinde getirmiştir (**Erdoğdu, 2006**).¹⁷

Hyman sendikalar açısından, "standart tam gün istihdam modeline uygun, firma bazında iş güvencesine sahip ve mesleki ilerleme olanağı sınırlı 'yığın işçisi'ne özgü işgücü piyasası perspektifleri"nin artık toplu sözleşme politikalarının içeriğini belirleyemeyeceğini savunmaktadır (**Hyman, 2003**). Bu dönemde, "sendikaların istemlerini, Fordist bir fabrikadaki montaj bandında çalışan geleneksel işçi tipi çerçevesinde oluşturması"nın giderek zorlaştığı da görülmektedir. Ancak bu noktada, "sendikaların kolektif hareketi yönlendirmesini ve merkezi pazarlıktaki etkin konumunu sağlayan" faktörün, "tam da bu özelliği" olduğunu da not etmek gerekir (**Regini, 2002**). Dolayısıyla, sendikalar açısından aşılması beklenen, -eski- güçlerinin varlık koşulunun ortadan kalkmasına; ancak o gücün oluşumunda beliren temel endüstriyel-sendikal eylem çizgisinde sürekliliğe dayalı bir paradokstan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu çelişkili gelişmeye paralel olarak, bu süreçte, "çokuluslu firmalarda ve çokuluslu üretim ve dağıtım zincirlerinde" işçilerin, ortak çıkarları için birleşmeye başladığı ve bu kapsamda emeğin "yeni ve yenilenmiş" tepkilerinin de ortaya çıktığı görülmektedir (**Bieler, 2008a; Thomas, 2013**).

Sendikaların, özellikle merkez ülkelerde, geliştirdikleri tepki ve reflekslerin Fordist birikim rejimi ve refah devleti kapitalizmine (*welfare state capitalism*) ait, endüstri ilişkilerinin ulusal ölçekte korporatist yöntemlerle ve işyeri ölçeğinde toplu iş sözleşmeleri vasıtasıyla belirlendiği bir kesitin özelliklerini taşıdığı ve Bieler, vd.'ne göre, "savunmacı" bir karakter taşıdığı söylenebilir (**Bieler, 2008a**). Öte yandan, sendikaların "kuzey"de, işveren örgütleri ile "ulusal rekabet edebilirlik"¹⁸ hedefi etrafında ücret kesintileri ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini içeren toplumsal sözleşmeler (*social pact*) yapma girişimlerinde buldukları da belirtilmektedir. Küresel üretimin nesnel dinamiklerine yaslanan bu gelişmeler, temel olarak sendikaların, ücret kesintileri ve daha uzun çalışma sürelerini kabul etme karşılığında, işverenlerle yaptıkları pazarlıklarla çeşitli iş garantileri elde edebildikleri, uzlaşmacı ve reformist bir stratejinin hem ürünü hem de bir parçasıdır (**Hyman, 2001; Bieler, 2008a; Dribbusch, 2008**).

Örneğin, İsveç'te çoğunlukla çekirdek işçileri barındıran ulusötesi firmalarda örgütlenen sendikaların, enflasyonist etkiler yaratmayacak ve rekabet edebilirliği azaltmayacak ücret artışlarını ve ayakta kalmak için, yeni üretim sistemleri ve esnek istihdam türlerine uyumlu sendikacılık yapılması gerektiğini savundukları görülmektedir (**Bieler, 2008c**). Bu stratejik eğilimlerin, uluslararası sendikacılık ve küresel sendikal örgütler açısından da genişletilebileceği söylenebilir.

Örneğin, Küresel Sendika IndustriAll, Kuruluş Kongresi'nde belirlediği Politika Belgesi'nde, "Avrupa sanayisini istihdam yaratmanın ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin motoru haline getirmeyi amaçlayan dinamik bir mücadele örgütü" olmaktan söz ediyordu (**Petrol-İş, 2012**). Bir bütün olarak incelendiğinde, belgenin küresel sendikacılığın liberal reformist stratejisine güncel bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

Böylelikle günümüzde, güçlü bir eğilim olarak küresel sendikal hareketin oturduğu ana kalıbın, politika çeşitliliği değil, içerik bakımından istihdam artııcı politikaların yaratılması, küresel çalışma standartlarının belirlenmesi, çokuluslu firmalara dönük politikalar geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet ve kadın hakları, işsizlik, çalışma koşulları ve çalışma saatleri, ücret, toplu sözleşme ve örgütlenme sorunlarının çözümü ve düzgün iş (*decent work*)¹⁹ kavramına denk işlerin yaratılması, yoksulluğun azaltılması, uluslararası çerçeve anlaşmalar, Birleşmiş Milletler Küresel Sözleşmesi'nin uygulanması, şirket sosyal sorumluluğunun (*corporate social responsibility*) artırılması ve firmalar için davranış kodlarının (*codes of conduct*)²⁰ belirlenmesinden ibaret olduğu gözlemlenmektedir. Küresel sendikalar açısından tüm bu başlıklar, adil bir küreselleşme hedefinin bir parçası olarak gündeme gelmektedir.

Nitekim Erdoğan da, "günümüzde küresel kapitalizme 'sosyal boyut' getirilmesini hedefleyen liberal reformist uluslararası sendikal politikanın başat hale geldiğini" ifade etmektedir (**Erdoğan, 2006**). Waterman de tamamlayıcı olacak bir biçimde, uluslararası sendikacılığın, "sosyal ortaklık sendikacılığı" olarak adlandırılabilir bir anlayışın hegemonyası altında oluştuğunu söylemektedir (**Waterman, 2008**). Örneğin, IG Metall ve Alman Sendikalar Birliği'nin (DGB), devletin küreselleşmeye sosyal bir boyut kazandırılmasına dönük sorumluluğuna vurgu yaptığı belirtilmektedir (**Dribbusch, 2008**). Benzer biçimde, Amerikan işçi ve sendikacılık hareketinin de genel bir eğilim olarak, devletin, sosyal programları

koruma rolüne vurgu yaptığı görülmektedir. Diğer taraftan, ABD'de, Birleşik Otomobil İşçileri ve Birleşik Gıda ve Ticaret İşçileri'nin, Kore ile yapılan bir serbest ticaret anlaşmasını desteklediği de görülmektedir. Daha geniş bir perspektifte, sendikaların, "ABD'de toplumsal ve ekonomik söyleme hakim olan kapitalist serbest piyasa çerçevesini" benimzedikleri ve hatta destekledikleri de belirtilmektedir (**Russel, 2013**).

Bu eğilim, çoğunlukla "kuzey" in küresel sendikal örgütleri için, "sosyal ortaklığın geleneksel biçimi içerisinde, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası örgütler, devletler ve ulusötesi firmalar ve uluslararası çerçeve anlaşmalar ve Birleşmiş Milletler'in Küresel Sözleşmesi'ne desteği içeren inisiyatifler ile işbirliğini içermektedir" (**Bieler, 2008a**). Bununla da bağlantılı olarak, merkez ülkelerin büyük sendikalarının, IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği gibi küresel aktörlerle lobicilik faaliyetlerinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu noktada, Alman sendikalarının söz konusu faaliyetleri örnek olarak gösterilebilir (**Dribbusch, 2008**).

Aynı şekilde, küresel kapitalizme ve Avrupa Birliği'ne sosyal boyut kazandırılmasında, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun ve diğer küresel sendikaların da "siyasal pazarlık", "lobicilik", "diyalog", "diplomatik eylem" ve "sendikal diplomasi" faaliyetleri içerisinde olduğu belirtilmektedir (**Özdoğan, 2000; Schmidt, 2007**). Bu olgunun, sendikaların sadece faaliyetlerinin içeriği değil, aynı zamanda genel eylem çizgileri olduğu da belirtilmelidir (**Schmidt, 2007**). Bu faaliyetlerin bir parçası şirket sosyal sorumluluğunun yaşama geçirilmesi ise diğer parçası da uluslararası çerçeve anlaşmaların uygulanmasıdır (**Schmidt, 2007**).²¹ Bu anlaşmalar, ulus ötesi firmalar ile küresel sendikalar arasında bir "danışma ve diyalog süreci" olarak tasarlanmıştır. Küresel sendikaların, bu anlaşmaları, çalışma standartlarının düzenlenmesi, "tedarikçilere örgütlenme haklarına saygı göstermeleri için baskı" uygulanması ve "yerel düzeydeki anlaşmaların müzakere edileceği bir çerçeve sağlayarak tedarik zincirlerinde sendikalaşmayı teşvik etme yolu" çerçevesinde bir "işçi hakları stratejisi" olarak gördükleri belirtilmektedir (**Thomas, 2013**). Erdoğan'ın, sendikalar açısından bu tür anlaşmaların arka planında yer alan sendikacılık anlayışı ve daha genel olarak -küresel- kapitalizm karşısında konum alış biçimine dönük eleştiri ve uyarısı şöyledir (**Erdoğan, 2006**):

"Uluslararası sendikacılık, küresel kapitalizmin esas özelliklerini hedef almadığı ölçüde, küreselleşmeye

'insani bir yüz verilmesi' ve uluslararası mali kuruluşlarla korporatist bir düzenleme içine girilmesi gibi uygulanabilir olmayan politikalarla, kapitalist tarihsel bloğun sivil toplum üzerinde hegemonya kurmasında bir araç olarak kullanılma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır."

3.2. İttifak ve ortaklık arayışları ve sendikal yenilenme

Bu süreç içerisinde uzlaşmacı ve savunmacı sendikal anlayışların eğilim olarak daha hakim bir görüntü sergiledikleri gerçeğinin yanı sıra özellikle çevre ve yarı-çevre ülkelerde radikal kimi sendikacılık pratiklerinin de yaşama geçmekte olduğu yönünde gözlemler mevcuttur (**Öngen, 1995; Bieler, 2008a; Özüğurlu, 2000**). Bir yandan da yerleşik sendikaların, kendilerini belirgin bir biçimde yeniden yapılandırma gereksinimleri açığa çıkmış durumdadır ve bu sürecin de başladığı ifade edilmektedir. Bu yerleşik sendikal yapıların, kendilerini, diğer sendikalar ve toplumsal hareketlerle ortaklık yapma yönünde yenilemeleri, bu sendikaların da bu anlamda, direniş ve değişimin aktörlerinin sadece formal ve korumalı istihdam ilişkileri içerisindeki işçiler ile gerçekleştirilemeyeceğinin ayırına giderek daha fazla vardığı belirtilmektedir (**Bieler, 2008a**). Amin de benzer bir biçimde, sendikalar ve diğer işçi sınıfı örgütlerinin öncelikli sorumluluğunun, istikrarlı (*stabilized*) ve görece güvenceli işçiler ile işsizler, dışlanmışlar (*marginalized*) ve enformel sektör çalışanlarını içeren "birleşik cephe"nin yaratılması olduğunu söylemektedir (**Amin, 2008**).

Bu birleşme eğilimlerine küresel güneyden, Arjantin'de kamu çalışanları ve eğitim emekçileri sendikalarının bir araya gelme girişimine ilişkin bir örnekten ve Arjantin İşçi Federasyonu'nun işçi sınıfını bir bütün olarak örgütlemeyi amaçlayan ve tüm toplumsal örgütleri içerecek geniş tabanlı bir politik hareket oluşturma fikrinden; Türkiye için Emek Platformu örneğinden; Brezilya için, bir dönem, Birleşik İşçiler Merkezi (CUT), Topraksız İşçiler Hareketi (MST), çeşitli hükümet dışı kuruluşlar, öğrenci hareketleri, diğer kentsel gruplar ve sol partilerden oluşan bir toplumsal koalisyonun neo-liberal programa karşı muhalefetinden; Kore Sendikalar Konfederasyonu Seul Bölgesel Merkezi, Kore Telekom Sözleşmeli İşçiler Sendikası, Güvencesiz Çalışmaya Karşı Kore Dayanışması²² örnekleri verilebilir (**Rauber, 2008; Erdoğan, 2007; Koç, 2001; Jakobsen, 2008; Chun, 2008**).

Küresel üretim zincirleri ve üretimin uluslararasılaşması, bir yandan aynı malın üretim sürecinin

farklı aşamalarında ya da aynı malın farklı ülkelerdeki üretiminde farklı ülkelere dağılmış, zincir işçileri (*chain workers*) olarak adlandırılacak, birbirinden farklı çalışma koşullarına sahip işçi grupları yaratırken diğer yandan da bu işçilerin, üretim ve çalışma koşullarının standardizasyonuna dönük bir ortak mücadele zemini de oluşturmaktadır.²³ Üretimin uluslararasılaşmasının, işçi hareketinin de uluslararası bir nitelik kazanmasına dönük bir temel oluşturduğu, bu anlamda sendikaların da, bağlı oldukları ülkenin işçilerinin çıkarlarını korumanın ötesine geçerek, koşulların küresel bir işçi hareketinin yaratılması için çalışmalarını gerektiği ileri sürülmektedir (**Shutó, 2008**).²⁴

Sendikalar arasında uluslararası bağlantılar kurulması, enformel sektör örgütlerinin diğer sendikalar tarafından da desteklenmesi, güçlendirilmesi ve sendikalar ve diğer toplumsal hareketler arasındaki ortaklıkların yoğunlaştırılması ve endüstriyel eylemlerin, ulusötesi firmalara yönelmesi gerektiği belirtilmektedir (**Özüğurlu, 2000; Bonacich, 2003; Fletcher, 2003; Erdoğan, 2006; Ferus-Comelo, 2007; Bieler, 2008a; Bieler, 2008c; Bieler, 2008d; Dribbusch, 2008; Jha, 2008; Lindell, 2008; Russel, 2013**). Buna karşın, "ulusaşırı sektörlerde uluslararası normlar ve yerel işyeri pratikleri arasındaki bağlantısızlık ('küresel' ve 'yerel') uluslararası sendikaların ulusaşırı sermayenin gücüne karşı koyma yetisini" engellemektedir (**Thomas, 2013**). Bu noktada, toplu sözleşmenin gerçekleşeceği ölçeğin de yeniden tartışılmasını gerektiği söylenebilir. Böylelikle, "geleneksel toplu sözleşme birimi"nin yeniden tanımlanması ve sendikal korumanın, ana firmanın tedarikçilerine doğru, firmanın "doğrudan ve dolaylı çalışanlar"ını kapsayacak ve şirket davranış kodlarını da içerecek bir biçimde genişletilmesi yönünde başarılı kimi denemelerin varlığından da söz edilmektedir (**Ferus-Comelo, 2007**).

Bunlarla birlikte, sendikaların, neo-liberal yeniden yapılanmanın üretim noktası ve işgücü piyasası dışında gerçekleştiği, çevre, eğitim, sağlık, ulaşım, barınma, su gibi pek çok alana ilişkin mücadeleleri²⁵ yürüten toplumsal hareketlerle²⁶ daha yoğun ortaklaşmalar içerisinde olması gerektiği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bu noktada, özel olarak, iş yaşamı ve iş dışı yaşam ve bunun özel bir uğrağı olarak, kent/mahalle temelli örgütlenme ve mücadelelerin birleştirilmesine yönelik bir vurgu ve çeşitli örneklerden de söz etmek yerinde olacaktır (**Yön, 1997; Özüğurlu, 2000; Rauber, 2008**).²⁷ Örneğin, Toplumsal Hareket Sendikacılığı

Broşürü'nde, "işyerleri ve mahalle mücadelelerinin birleştirilmesine yönelik çabalar, sendikal hareketin sınıf perspektifinin bulanıklaşmasıyla değil, tam tersine eğitim, sağlık, ulaşım gibi alanlarda yaşanan sorunların da sınıfsal bir perspektifle ele alınmasıyla sonuçlanmaktadır" denilmektedir (Yön, 1997). Bonacich ve Gapasin de toplumsal hareket sendikacılığı anlayışının, sendikal hareket ve diğer toplumsal hareketler arasında ilişki kurulmasını sağladığını; siyasal sorunlar ile işyeri sorunları arasında sınır koymadığını belirtmektedir (Bonacich, 2003).

Nihayetinde bu dönüşümlerin, işçi sınıfını, üretici, tüketicisi ve yurttaş olarak etkilediği belirtilmektedir. Enformel çalışma, cinsiyet ayrımcılığı, temel gereksinimlerin metalaştırılması, toprak hakları, çevresel sorunlar ve idari yapıların yerel ve merkezi düzeyde demokratikleşmesi gibi başlıkların da yerleşik sendikalar ile toplumsal hareketleri, işyeri ölçeği dışında bir araya getirebilecek bir biçimde gündeme gelebileceği ifade edilmektedir.

Bu noktada, yine de tüm toplumsal ayrımların aşılacak, birleşik sendikal mücadele perspektifinin yerleştiğinden söz etmek mümkün değildir. Bu anlamda, pek çok sendikanın, hâlen daha üretim sürecinde ve işgücü piyasasında, teknik ve sosyal işbölümünün farklı noktalarındaki çalışanları bir arada örgütlenme konusuna ilgisiz ve hatta isteksiz olduğu bile söylenebilir. Düzenli ve düzensiz, kadın ve erkek işçiler arasında sendikal düzlemde örgütsel ve eylemsel boyutu da içeren bir ayrışma örneği için Güney Kore Telekom işçileri örneğine bakılabilir. Ayrıca aynı ülkede 2000'lerin başında yapılan bir araştırma düzenli ve düzensiz işçiler arasındaki bu ayrımın, işçiler bazında nesnel temellerini de göstermiştir (Chun, 2008). Kadın işçilerin örgütlenmesine ve toplumsal cinsiyet konularına ilişkin sendikacıların genel bir duyarsızlık ve ilgisizliğinin Hindistan'da da görüldüğü belirtilmektedir. Hindistan'da sendikalı kadınlar, sendikalaşma içerisinde oldukça küçük bir paya sahiptir (Jha, 2008). Benzer bölünmeler farklı sendikalarda da görülmektedir. Afrika'da, sendikaların, enformel işçilerin örgütlerine desteğinin ve bu örgütler ile bir işbirliğinin çoğunlukla olmadığı, buna karşın söz konusu destek ve işbirliğini sağlayan çeşitli örneklerin de olduğu belirtilmektedir (Lindell, 2008). Zambiya'da sendikaların, en azından bir dönem için, örgütlenme tabanı bakımından esas olarak formel sektör işçilerine yaslandıkları ve "enformel sektörün örgütlenme gücünü görmezden" geldikleri söylenmiştir (Mihyo, 1999). Aynı şekilde, Güney Afrika Sendikalar Kongresi (COSATU) örneğinde de, sendikanın işçi aristokrasisi

sayılabilecek bir kesim ile çalışan yoksulların bir karışımını temsil ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca, Güney Afrika'daki diğer federasyonların da yüksek vasıflı ve daha yüksek ücret alan işçiler arasında örgütlendiği ve bu kesimin örgütlü işçi hareketinde karar verici bir konumda bulunduğu da belirtilmektedir. Bu anlamda, işçi sınıfının görece güvenceli ve istikrarlı istihdam ilişkileri içerisinde olan kesimleri ile güvencesiz kesimleri arasında bir ortak örgütlenme sorunu yaşadığı da görülmektedir (Pillay, 2008). Ancak yine de COSATU'nun enformel işçilerin sorunlarıyla giderek daha fazla ilgilendiği de ifade edilmektedir (Lindell, 2008). Arjantin'de kurulu bulunan, Genel Emek Federasyonu'nun, işsizleri işçi sınıfının bir parçası olarak değerlendirmede ve işsizlerin eylem ve örgütlerini desteklemediği söylenmektedir (Raubert, 2008). Japonya sendikalarının da kayıtlı ya da kayıtsız göçmen işçileri örgütlemeye dönük herhangi bir anlayışa sahip olmadıkları ve esas olarak, tam zamanlı ve ödünç çalışma esasına göre istihdam edilmeyen işçileri örgütlemeye odaklandıkları belirtilmektedir (Shutô, 2008).

3.3. Enformelleşme, enformel sektör çalışanları ve sendikal yenilenme

Küresel kapitalizm evresinde, sınıf içi parçalanmanın esnekleşme ve enformelleşme temelinde yaygınlaştığı ve bunun bir sonucu olarak da istihdam ilişkilerinin, özellikle de çevre işgücü açısından giderek daha belirsiz ve güvencesiz bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu noktada enformelleşme olgusunu, enformel sektör bünyesinde kendi hesabına çalışma olgusu ile değil, üretimin parçalanması süreçleri ile birlikte üretim zincirinin yerel halkalarında fason üretim ve ev içine kadar uzanan süreçlerle birlikte değerlendirmek gerekir. Bunun işçi ve sendikacılık hareketinin örgütlenme kapasitesine dönük çeşitli olumsuz etkileri olmuştur. İşgücü piyasasının çeperinde yer alan işçilerin, sürekli değişen istihdam durumları nedeniyle, örgütlenmelerinin de oldukça zor olduğu belirtilmektedir (Bieler, 2008a). Buna ek olarak, sınıf içi gelir düzeyi farklılıklarının, işgücü piyasasına yeni katılan sınıf kesimlerinin örgütlenme olanaklarını güçleştirdiği de not edilmelidir (Bonacich, 2003). Nitekim, Hyman'ın da söylediği üzere, "işgücünün en yoksul, en zayıf ve güvenceden en yoksun (...) - sendikalaşma ihtiyacını belki de en fazla duyabilecek kesimleri" örgütlü temsil ilişkilerinden uzaktır ve bu tür girişimlerinden de en çok zararı onlar görür (Hyman, 2001). Bununla birlikte, "güney" in sendikal örgütlerinin de, giderek küçülen çekirdek işgücünü örgütlemeye artan ölçüde odaklandıkları da görülmektedir (Bieler,

2008a). Bu noktada, Koongins, vd.'nin şu saptaması önemlidir (**Koongins, 1999**).

“Formel sektördeki sendikalar, enformel sektörde çalışan işçileri temsil etmekte ve onların sorunlarını dile getirmekte güçlük çekmektedir. Yoksulları harekete geçirmedeki boşluğu doldurmak için 1970’lerden beri sürdürülen yeni sosyal hareketler eğilimi, pek çok durumda enformel sektörde çalışanların yeni örgütler kurmaları ile devam ettirilmektedir.”

Anılan kesimlerin ise, gelenek sendikal yapılar içerisinde yeterince yer bulamamalarından ötürü, korporatist endüstri ilişkileri kalıplarını zorlayacak bir biçimde, temsil ilişkilerini toplumsal hareketler alanına taşıma eğiliminde de oldukları görülmektedir. Böylelikle, çevre ve yarı-çevre ülkelerin sendikal örgütlerinin²⁸ bir eğilim olarak, toplumsal hareketlerle ortak davranma pratiklerinin daha güçlü olduğu söylenebilir.²⁹ Bu arada, sadece küresel güneyde değil, küresel kuzeyde de güneyin işçilerinin sendika dışı hareketler oluşturma eğiliminde olduğu söylenebilir.³⁰

Enformel sektör kapsamında çalışanlar ve küresel kapitalizmin kitlesel bir biçimde gündeme soktuğu işsizleri örgütlemeye dönük çeşitli oluşumlardan söz edilebilir. Örneğin, “Street Net International” (Sokak Ağı Enternasyonal) adlı oluşum, enformel sektörde toplu sözleşme ve sokak satıcıları için hukuk ve dava açma stratejileri üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Ayrıca, Avrupa çapında işsizleri örgütleyen Euromarches adlı bir diğer oluşum bulunmaktadır (**Bieler, 2008a; Bieler, 2008d; Lindell, 2008**). Hindistan’da Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA), Afrika’nın farklı ülkelerinde, Güney Afrika’da Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Sendikası (SEWU), Malavi Enformel Ekonomi Sendikası, Zambiya Enformel Ekonomi Birlikleri İttifakı, Uganda’da Enformel Ekonomi İşçileri Örgütleri İttifakı, Ghana’da Genel Tarım İşçileri Sendikası’nın örgütlediği enformel tarım sektörü işçileri ve Ghana Özel Yol Taşımacılık Sendikası bunlara örnek olarak gösterilebilir (**Selçuk, 2002; Jha, 2008; Webster, 2013; Pillay, 2008; Lindell, 2008**).

Yine de, kırsal; ama çoğunlukla ve giderek artan bir biçimde kentsel mekânda üretim faaliyetine katılan işçi sınıfının enformel dilimlerinin, ulusal ve uluslararası sendikacılık hareketi tarafından en genel bir eğilim olarak ihmal edildiği gözlemlenmektedir (**Hyman, 2001; Bieler, 2008a**). Buna dayanarak, Bieler vd. küresel işçi sınıfı içerisinde, hem küresel

olarak kuzey-güney ayrımının hem de ulusal ölçekte ülkeler içerisindeki “kuzey-güney” bölümlenmesi ile bağlantılı yerleşik ve yerleşik olmayan işçiler arasındaki ayrımın³¹ aşılması ve uluslararası bir emek stratejisinin sadece güvenceli istihdam ilişkileri içindekilerin durumlarını yansıtmaması gerektiğini öne sürmektedir (**Bieler, 2008a**). Geleneksel sendikal yapıların, her zaman işsizler ve enformel işçileri örgütlemek için uygun bir işlevi üstlenemediği³¹ ve bu tür örgütlerin içsel yapılarını enformel sektörü de örgütlemeye daha açık bir biçimde yeniden inşa etmeleri gerektiğinden söz edilmektedir (**Mihyo, 1999; Bieler, 2008a; Jakobsen, 2008; Pillay, 2008**).

Sendikal mücadelenin sadece sabit ve belirsiz iş sözleşmeleri ile çalışan değil, düzensiz ve geçici çalışan işçilerin yanında, kendi hesabına çalışan sokak satıcıları ve ev işçileri gibi enformel sektör çalışanlarını da içerecek bir biçimde, toplumsal tabanının genişlemesi gerektiği belirtilmektedir (**Bieler, 2008a**). Ayrıca, göçmen işçilerin örgütlenmesi ve sendikal temsil kapsamına dahil edilmesine dönük stratejilerin belirlenmesi gereksinimi açığa çıkmaktadır. Nitekim, Bonacich ve Gapasin’in işaret ettiği üzere, “göçmen işçilerin ekonomik varlıklarını sürdürme ihtiyacı ile sendikaların yeni üye ihtiyacı ortak bir ekonomik zemine sahiptir” (**Bonacich, 2003**).

Öte yandan kadın işçilerin de örgütsüzlerin örgütlenmesi bağlamında sendikaların gündeminde yer alması gerekliliği hatırlanmalıdır.³³ Bu anlamda, Mihyo ve Schiphorst’un, Afrika örneğinde, “kadın işçiler, enformel sektörde çalışan işçiler, serbest çalışanlar, kırsal kesimde çalışan işçiler ve küçük çiftçiler” şeklinde, formel sektör kapsamı dışında sayılan çalışan grupların çıkarlarının “giderek sendikaların yörüngesine” daha fazla girdiği saptamasının, küresel ölçeğin tümüne dönük genellenileme eğilimi taşıdığı söylenebilir (**Mihyo, 1999**).

Bu ayrımların aşılması ve enformel işçilerin örgütlenmesine dönük bir perspektifin geliştirilmemesi halinde ise, sendikaların erkek ve kentli formel sektör işçilerine dayalı hakim yapılarının sürmesi sonucunda, yalıtılma ve kendi özel çıkarlarına odaklanma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedir.³⁴ Daha güçlü pozisyonda olan, örneğin özel vasıflara sahip işçilerin, güçlerini, daha zayıf konumda olanlar için kullanması durumunda, daha ayrıcalıklı konumda olan işçilerin, çalışma koşullarını geliştirmeleri yönündeki mücadelelerinin meşruiyet kazanabileceği ve bir “işçi aristokrasisi”ne dönüşme riskinden

kurtulabilecekleri savunulmaktadır (**Bieler, 2008a**).³⁵ Thomas da, benzer bir biçimde, "eğer sendikal hareketler, özellikle ulusal düzeyde, enformel sektördeki işleri gündemlerinin en önemli konusu olarak ele almazlar ise, sosyal meşruluğunu yitirmiş iskelet kurumlar olmanın ötesinde bir işlevleri olmayacaktır" demektedir (**Thomas, 1999**).

Sonuç yerine: Kimi notlar...

Bu yazı, 21'inci yüzyılda işçi ve sendikacılık hareketinin yeniden oluşmasında, küresel kapitalizmin nesnel ve yapısal özelliklerinin sunduğu olanaklara dönük kimi noktaların altını çizmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, bu olanaklara ilişkin çeşitli boyutların öne çıktığından söz edilebilir. Bu boyutlar, yazıda ele alınan ve alınmayan içerikleriyle genel hatlarıyla şu başlıklar etrafında toplanabilir:

İlk olarak, sendikaların, özellikle de yerleşik sendikaların geleneksel üye ve örgütlenme tabanlarının ötesine açılarak, güvencesiz çalışmayı, sınıfın, belirli süreli çalışma, geçici çalışma, kısmi çalışma gibi farklı esnek çalışma biçimleri temelinde deneyimleyen kesimlerini de katacak bir sendikal eylem ve örgütlenme stratejisini benimsemeleri üzerinde durulmaktadır.

İkinci olarak, geleneksel işkolu ve kayıtlı sektörler temelindeki örgütlenme biçimlerinin dışında, küresel neo-liberal ekonominin artan ölçüde açığa çıkardığı örgütlenme geleneğine sahip olmayan yeni iş alanları, enformel sektör ve kayıtdışı istihdam alanlarına yönelmelerinin, sendikaların varlıklarını korumaları ve geliştirmeleri açısından anlamlı olacağı gözükmektedir. Bu yönüyle, enformel çalışanlar ve işsizleri örgütlemek için uygun örgütlenme araçlarının geliştirilmesi gereklidir. Böylelikle sendikalar, üye temelli sendikal eylem ve etkinlik çizgisinin yerine, sendikal eylem ve etkinliği, işyerlerinden başlayarak toplumun geneline yaygınlaştıracak bir anlayışla hareket etmelidir. Bu iki nokta, alanyazında genel hatırlarıyla "örgütsüzlerin örgütlenmesi" başlığı altında tartışılmaktadır ve sınıf içi parçalanmanın önüne geçecek bir sendikal strateji gereksinimine işaret etmektedir.

Üçüncü olarak, çalışma ilişkilerinin yasal çerçevesinin enformelleştirme, kuralsızlaştırma ve esnekleştirme biçiminde fiili yöntemlerle aşıldığı neo-liberal evrede, anılan yasal çerçevenin dışında gelişen sendikal eylem çizgileri dikkate alınmalıdır.

Dördüncü olarak, üretim sürecindeki yeniden yapılanmanın sınıf yapısı üzerindeki bir yandan farklı istihdam statü ve türleri dolayısıyla parçalayıcı

diğer yandan güvencesizleşme dolayısıyla türdeşleştirici etkilerini gözeterek, sektör, işyeri, vasıf, statü ve mesleklere dayalı sınıf içi farklılıkları aşan bir sendikal eylem ve örgütlenme çizgisi temelinde inşa edilen bir modelin gerekliliği, kapitalizmin küresel evresinde sendikaların varlıklarını güçlenerek sürdürebilmesi için açığa çıkmaktadır.

Beşinci olarak, post-Fordist, esnek, yalın üretim tekniklerinin yaygınlaşması ile üretimin yapılaş biriminin parçalanması ve bölünmesine bağlı olarak ana fabrikaya yan mal üreten üretim birimlerindeki çalışma ilişkilerinin de çoğunlukla daha güvenceli olan ana fabrika işçisini örgütleyen sendikaların gündeminde olması önem arz etmektedir. Böylelikle, nihai üretimin farklı aşamalarındaki, genel bir eğilim olarak farklı güvence düzeylerine sahip aynı sektör ve işkolu işçileri arasında bir ortaklık yaratılabilecektir.

Altıncı olarak, bu sendikal anlayış ve eylem stratejisinin, bir sonraki adımı ya da bir parçası küresel üretim zincirinin tümünde ve tek tek halkalarında örgütlenme olabilir. Böylelikle, sermaye ve teknoloji yoğun üretici yönlendirmeli ve emek yoğun satın alıcı yönlendirmeli üretim zincirlerinin tümünde örgütlenme stratejisi doğrultusunda, uluslararası dayanışmanın sendikal temellerinin oluşturulması gündeme gelebilir. Özellikle satın alıcı yönlendirmeli üretim zincirleri söz konusu olduğunda, ulusötesi firma-yerel firma-atölye-parça başı üretime dayalı ev eksenli çalışma şeklindeki üretim zincirinin tüm halkalarındaki iş ilişkilerinin denetlenebileceği, böylelikle, nihai üretimin farklı aşamalarında üretime katılan farklı vasıf ve güvence düzeylerindeki çalışanların da "zincir işçileri" şeklinde bir araya gelebilecekleri bir sendikal eklemlenme zemini oluşturulabilir.

Yedinci olarak, küresel kapitalizm, sadece üretim noktasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi değil, aynı zamanda emek gücünün yeniden üretimine giren ve meta dışı nitelik taşıyan alanların meta ilişkilerine çekilmesini içermektedir. Her iki düzlemi içeren dönüşümün, iş ilişkileri ve sosyal güvence açısından, genel bir güvencesizlik yarattığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle, sendikaların, her iki düzleme ilişkin dönüşüme bir ve aynı anda karşı çıkan iş güvencesi ve sosyal güvence istem ve mücadelesi etrafında bir sendikal eylem hattı konusunda bir yeniden inşaya gitmeleri gerekli görülmektedir.

Sekizinci olarak, üretim ve emek gücünün yeniden üretimi koşullarının güvencesizleşmesine zemin sunan neo-liberal dönüşüme karşı gerek sendikal

gerekse sendika dışı ve çoğunlukla da toplumsal hareket temelli kimi karşı çıkışlar gündeme gelmiştir. Sendikaların, doğrudan işgücü piyasası sorunları dışındaki toplumsal hareketlerle dayanışma ve ortak çalışma anlayışının geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır.

Dokuzuncu olarak, bu yaklaşım, sendikalar ve sendikacılığın, sadece işyeri ölçeğinde değil, toplumsal ölçekte de yeniden inşası konusunda bir zemin ve kalkış noktası oluşturabilir.

Onuncu olarak, anılan işyeri içi ve dışı sorun ve başlıklar etrafında oluşan toplumsal hareketlerin, sendikalar ve sendikal hareketin bir tür ikamesi olarak da görülmemesi gerekir. Bu anlamda, toplumsal değişime dönük kapasiteleri bakımından anılan toplumsal hareketlerin, işçi ve sendikacılık hareketine eşitlenmesi ve ikame edilmesi yönündeki düşünsel ve pratik eğilimler yeniden değerlendirilmelidir.

On birinci olarak, bu son söylenen, üretim noktası ve işyeri ölçeğinin önemi ile de bağlantılıdır. Küresel kapitalizmde üretimin çeşitli aşamalarının işyeri dışına taşmış ya da farklı işyerleri arasında dağılmış olmasının sendikal eylemin temelini üretim noktası olmaktan çıkmasını beraberinde getirmeyeceği söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, esnek ve güvencesiz istihdam ilişkilerinin durdurulacağı, iş güvencesi ve sosyal güvencenin sağlanacağı birim üretim noktasıdır.

On ikinci olarak, emeğin sermaye karşısında görece konumunun geliştirilmesinde, işyeri ölçeğinin önemi, üretim noktasının iş güvencesi ve sosyal güvence sağlayacak bir biçimde düzenlenmesi ile mümkün olabilir. Bu noktada da sendikacılık hareketi açısından temel araçlardan biri hâlen toplu sözleşmelerdir. Küresel kapitalizmde bireysel sözleşmeye dayalı çalışma ilişkilerinin artış eğiliminin yerine, toplu sözleşmeli üretim ve çalışma ilişkileri ve düzeninin, işyeri ölçeğinden bütün bir işgücü piyasasına yaygınlaştırılması, sendikaların yenilenme stratejilerinin temel unsurlarından biri olabilir.

On üçüncü olarak, sözü edilen toplu sözleşmelerin, "kollektif üretim zinciri sözleşmeleri"ne doğru evrilmesi ve genişletilmesinin gündeme getirilmesi söz konusu olabilir. Böylelikle, üretim zincirinin tüm halkalarında örgütlenme stratejisinin bir parçası ve doğal sonucu olarak, uluslararası bir dayanışma da yaratacak bir biçimde, zincir işçilerinin tümü için geçerli çeşitli üretim ve çalışma koşulu kuralları

belirlenebilir. Örgütlülüğün, işçiden başlayarak, işyeri, sektör, işkolu, işgücü piyasası ve küresel üretim ağlarına yaygınlaşması gündeme alınmalıdır.

On dördüncü olarak, tüm bu süreçlerde, küresel kapitalizmin oluşumunun nesnel temelleri arasında yer alan iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler de sendikal örgütlenme ve eylem süreçlerinde yerini almalıdır.

On beşinci olarak, sendikal örgütlenme biçiminin, sendikal eylem ve sendikacılık anlayışından bağımsız değerlendirilemeyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çerçevede, sendikalar, tarihsel yapılar olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için, özellikle küresel sendikalar açısından liberal reformist ve sosyal reformist stratejinin bir kenara bırakılması ve kısa ve uzun vadeli hedefleri bir araya getiren bir sendikal eylem çizgisinin benimsenmesi gerekliliği açığa çıkmaktadır.

On altıncı olarak, tüm bunlar, sendikacılık ve siyaset ilişkisinin yeniden tartışılması gerekliliğini gözler önüne sermekte ve sendikaların, küresel kapitalizm koşullarında, eylem çizgilerine yön verecek ve örgütlenme stratejilerini gözden geçirmelerini sağlayacak bir siyasal yenilenme içerisinde olma gereksinimlerini belirginleştirmektedir.

Dipnotlar

1. Burada, "işçi ve sendikacılık hareketi" diyerek, her ikisi arasında kategorik bir ayrım yapmayı amaçlamıyoruz; ancak sınıf mücadelesinin sendikal eylem ve örgütlenme dışı kimi biçimlerini içermesi bakımından, daha geniş bir düzlemde "işçi hareketi" de demeyi tercih etmiş bulunuyoruz. Benzer bir vurgu için bkz. Bonancich ve Gapasin, 2003: 17.

2. Sendikal kriz konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Özügürlü (2008a: 352), bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Sendikacılık hareketinin krizi, genel olarak *sendika örgütünün* değil fakat belli bir tip *sendikacılık kurumunun* krizidir. Krizin adı da, büyük ölçüde II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurumsallaşmış olan belli tipteki bir sendika modelinin *temsil krizidir*. Hem endüstri ilişkileri içindeki temsil gücü zayıflamıştır hem de potansiyel üyeleri kavramaya dönük örgütsel temsil gücü zayıflamıştır." Aynı yazarın, konuyla ilgili görüşlerini daha ayrıntılı bir biçimde ele aldığı bir diğer çalışması için bkz. Özügürlü, 2000. Munck'a (2003: 190) göre, sendikalar derin bir "kimlik krizi" içerisindedir. Erdoğan (2007: 155), sendikaların krizinin, endüstriyel eylem ve emeğin mücadeleciliğinin gerilemesi ile elele ilerlediğinden söz etmektedir. Boulin (2002: 53, 56-58, 69), örneğin Fransa'da sendikal krizin diğer ülkelere göre daha geniş ölçekte yaşandığından, "temsil, üye kazanma ve etkinlik" olmak üzere üç alanda gerçekleştiğinden ve sendikaların bir kimlik krizi yaşadığından söz etmektedir. Savran

(2008-2009: 13-14, 25-35) ise, "sendikaların krizi"ne kavram ve olgu olarak köklü eleştiriler getirmekte ve bu yaklaşımın, kriz teorisi ve saptamalarını, kapitalizmin krizi ve teknolojik ilerlemeler gibi gelişmelerin yanı sıra sendikalar ve sınıfın aldığı biçim ve görünümle açıkladığını, "sorunun bir sınıf mücadelesi sorunu olduğunu" gizlediğini ileri sürmektedir. Tanyılmaz (2008-2009: 48-60) da sendikal kriz belirlemelerine itiraz etmekte ve bu süreçte asıl belirleyenin, "sendikal hareketin özne etkenleri ve iç çelişkileri" olduğunu söylemektedir.

3. Konuyu farklı örnekler etrafında derinlemesine irdeleyen çalışmalar için bkz. Thomas, (eds.), 1999; Özüğurlu, 2000; Schmidt, (ed.) 2007; Bieler, vd., (eds.) 2008; Serrano, vd., (eds.) 2013, Hyman, 2015.

4. Bu kavramlarla ilgili ayrıntılı tartışmalar ve bilgi için bkz. Waterman, 1993; Lee, 1997; Munck, 2003: 185-206; Erdoğan, 2006: 484-509; Yücesan-Özdemir, 2009: 61-65.

5. Buradaki Kuzey ve Güney ayrımının, esasen coğrafi değil, kavramsal bir ayrım olduğu belirtilmelidir. Bu ayrım için bkz. Bieler, vd., 2008a: 285.

6. Özüğurlu (2000: 155-163; 2008: 357-361), her iki çalışmada da sendikacılık hareketinin krizinin aşılmasına dönük olarak, toplumsal hareket sendikacılığının önemine vurgu yapar. Özüğurlu (2006: 294-95), aynı sendikal çizginin önem ve gerekliliğine, Türkiye'de sendikacılık hareketini değerlendirdiği bir çalışmada da değinmiştir. Türkiye'de toplumsal hareket sendikacılığı ile ilgili kapsamlı neredeyse tek kaynak, Toplumsal Hareket Sendikacılığı Broşürü'dür (Yön, 1997, www.sendika.org). Bu çalışmada, toplumsal hareket sendikacılığının, "teorik bir model oluşturmaktan çok, farklı ülkelerde yaşanan deneyimlerin ortak yanlarına vurgu yapmak ve yeni sendikal hareketleri, geleneksel olandan ayırmak için" kullanıldığı belirtilmekte ve hareketi, sınıf ve kitle sendikacılığından ayıran özellikler sayılmaktadır. Yine de toplumsal hareket sendikacılığı söz konusu olduğunda uluslararası alanyazındaki en önemli çalışmaların Peter Waterman'a ait olduğu söylenebilir. Bkz. Waterman, 1993. Ayrıca toplumsal hareket sendikacılığının, "intihar denemesi" niteliğiyle yapılan bir eleştirisi için bkz. Tanyılmaz, 2008-2009. Hyman'ın toplumsal hareket sendikacılığına ilişkin değerlendirmesi için bkz. Hayman, 2015: 115-117.

7. Bu noktada eleştirel bir yaklaşım için bkz. Savran, 2008-2009. Savran (2008-2009: 18-22, 40-41), bu çalışmada, 20'nci yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1970 ve 1980'lere kadar olan dönemde, "Keynesçilik=güçlü sendikacılık" denklemini eleştirir ve Marksist yaklaşım doğrultusunda "sendikaların ikili karakteri" (sınıf mücadelesi aracı olma ve sınıf bilinci ve mücadelesini kapitalizmin sınıfları içerisinde tutma) vurgusundan hareketle, bu dönemi esas olarak, "sendikaların sınıfın kısmi ve kısa vadeli ekonomik çıkarlarını temsil etmesi, işçi aristokrasisinin oluşumu, sendika bürokrasisinin yükselişi, burjuva devletiyle bütünleşme" saptamaları ile sendikaların tutuculaşma, hatta yer yer gericileşmesi ile açıklar.

8. Sermayenin coğrafi olarak hareketliliğinin bir nedeni de gittiği her yerde daha fazla kullanılabilir emek gücü ve işçi

bulabilmesiyle ilgilidir (Coates, 2000'den aktaran Bieler, vd., 2008b: 2).

9. Aynı yönde bir vurgu için bkz. Öngen, 1995: 36; Waddington, 2002: 87; Hyman, 2003: 17.

10. Bu olgu, alanyazında, "sendikasız endüstri ilişkileri" terimi ile anılmaktadır ve çoğunlukla, küreselleşme sürecinde belirli tip firmalarda belirli yönetim anlayışlarını içeren yapısal bir dönüşüme denk düşmektedir. Konuyu, genel hatlarıyla, küreselleşme sürecinin zorunlu ve nesnel bir sonucu olarak kavrayan ve çeşitli örneklerle ele alan bir çalışma için bkz. Şenkal, 1999. Burada, bu kavramı da içerip açacak şekilde, işlikler ve işgücü piyasasının genel özelliklerini nitelikleme için sendikasız çalışma ilişkileri kavramına başvurulmuştur.

11. Bu gelişmenin kolektif kimliklerin parçalanması ve "birey temelli çok kimlikli özne konumları"nın öne çıkışı ile bağına dönük bir vurgu için bkz. Özüğurlu, 2000: 142-143.

12. Bu noktada Arjantin örneğinde benzer bir saptama için bkz. Rauber, 2008: 105.

13. Konuyla ilgili olarak bkz. Waterman, 1993; Özüğurlu, 2000; Erdoğan, 2006: 489-509; Bronfenbrenner (Eds.), 2007; Bieler, vd., (Eds.) 2008.

14. Kuşkusuz bu, bir aynışma anlatısı olarak da düşünülmelidir. Örneğin, Bieler, vd. (2008a: 267), küresel üretim ve dağıtım sistemi içerisinde farklı pozisyonlardaki işçilerin durumlarında muazzam eşitsizlik"ler olduğunu belirtmektedir.

15. Üretimin küreselleşmesine paralel olarak gelişen çokuluslu firmalar ve buna denk düşecek şekilde, uluslararası birlikler, uluslararası hükümet dışı örgütler, küresel toplumsal hareketler ve uluslararası sendikal konfederasyonlar gibi aktörlerin de belirlediği gözlemlenmektedir. Aynı zamanda bu süreçte, IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi küresel kuruluşların öneminin arttığı da belirtilmektedir (Bieler, vd., 2008b: 2). Buna karşılık, Bieler, vd., (2008b: 2), bu gelişmenin beraberinde, bu kurum, aktör ve örgütlerin, liberal uluslararası ekonomi politik yaklaşım içerisinde eşit derecede rol üstlenen bir perspektiften ele alındığını ifade etmekte ve aralarındaki asimetrik güç ilişkisinin önemine dikkat çekmektedir.

16. Bu konuda bkz. Öngen, 1995; Standing, 1999; Munck, 2003; Erdoğan, 2006.

17. Erdoğan'ın (2006: 526) bu yöndeki özlü saptaması şöyledir: "Küresel kapitalizmin sendikalist dönüşümünü hedefleyen uluslararası sendikal politika yirminci yüzyılın başlarında, devrimci dönüşümünü hedefleyen uluslararası sendikal politika da yirminci yüzyılın sonlarında etkinliğini yitirmiş bulunmaktadır. Günümüzde küresel kapitalizme 'sosyal boyut' getirilmesini hedefleyen liberal reformist uluslararası sendikal politikanın başat hale geldiğini söyleyebiliriz."

18. Buna karşın, farklı ülkelerin işçilerinin, işleri ellerinde tutabilmek için karşılıklı rekabet etme ve farklı ulusal emek hareketlerinin, ulusal rekabet edebilirlik yararına daha düşük fiyat teklif etme tehlikelerine işaret edilmektedir (Bieler, vd., 2008a: 264). Bu noktada eleştirel bir vurgu için bkz. Özüğurlu, 2008a: 361.

19. Bu sayılanlar arasında düzgün iş isteminin, kapitalizmin, Fordist birikim rejimi ve refah devletleri ile karakterize olan bir önceki aşamasına ait “sosyal ortaklık ideolojisi”ne dayandığı ve bunun nihai bir hedef olarak görülmemesi, neo-liberal yeniden yapılanmaya karşı daha güçlü bir karşı koyuşun bir parçası olarak düşünülmesi gerektiği söylenmektedir (Bieler, vd., 2008a: 283). Nitekim, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) “Düzgün İş Gündemi”nin, “bir yanda hak, sosyal diyalog ve sosyal koruma; diğer yanda istihdam ve teşebbüs verimliliği gibi hem ekonomik hem sosyal hedefler” içerdiği belirtilmektedir. Keza, ILO da düzgün işin “verimliliği artırarak kendi kendini telafi” edebileceği görüşündedir (Webster, 2013: 3-4). Bu arada not etmek gerekir ki, Özügurlu (2008a: 361), sosyal ortaklığın, sendikacılık hareketi açısından, ancak “piyasa/şirket rasyoneli veri alındığında” bir “varoluş alanı” olarak belirebileceğini ileri sürmektedir. Özügurlu’ya (2008a: 361) göre, söz konusu veri alış koşullarında, diğer iki varoluş alanı ise, “STK’laşmak” ve “firma/işletmedeki üretkenlik koalisyonunun bir parçası olmak (mikro-korporatizm)” olarak belirlenebilir.

20. Şirket sosyal sorumluluğu, davranış kodları, uluslararası çerçeve anlaşmalar ve Küresel Sözleşme gibi başlıklarda eleştirel bir değerlendirme için bkz. Erdoğan, 2006: 383-401, 428-447. Ayrıca bkz. Petrol-İş (ed.) 2004.

21. Thomas (2013: 182), bu anlaşmaların uygulanmasına ilişkin önemli kısıtlamaların varlığına işaret etmektedir: Bu anlaşmalar gönüllü bir nitelik taşır; müzakere edilmesi ve uygulanmasına dönük bir yasal zorunluluk bulunmamaktadır. Anlaşmaların çoğu, sendikalaşma düzeylerinin geleneksel olarak daha yüksek olduğu sektörlerde. Ayrıca, “tedarik zinciri üzerinde tek tip bir uygulama ve yaptırım olacağına garanti yoktur”. Stevis ve Boswell (2007: 175, 194) de, bu anlaşmaların, firmaların işgücü pratiklerini küresel ölçekte düzenleyen kuralları koymayı hedeflediğini; ancak ulusal ve uluslararası hukuk açısından uygulanma zorunluluğu getiren toplu sözleşme anlaşmaları olmadığını; ancak yine de bu anlaşmaların, küresel sendika federasyonlarının, küresel işgücü politikalarında daha aktif bir rol oynamasına olanak tanıdığını belirtmektedir. Ayrıca, bu anlaşmaların örgütlenmelerin güçlendirilmesi, örgütsüzlerin örgütlenmesindeki katkısının, Küresel Kuzey ve Küresel Güney ülkelerinden, “emekle bağlantılı hükümet dışı kuruluşlar, sendikalar ve işçileri birbirine bağlayan kapsayıcı kampanyalar gibi küresel sınır ötesi stratejilere eklenmesine” bağlı gözükmektedir (Stevis ve Boswell, 2007: 175).

22. Güvencesiz Çalışmaya Karşı Kore Dayanışması adlı oluşumun, emek hareketinin ilgi odağının, düzensiz işçilerin yaşam koşulları ve çalışan yoksulların refahı gibi sendika dışı konulara doğru genişlemesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (Chun, 2008: 38).

23. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin yanı sıra Almanya, Brezilya, Meksika, Çin ve Güney Afrika şeklinde bir üretimin uluslararası mekansal dağılımına sahip olan Volkswagen’in, işçiler arasındaki uluslararası dayanışma sonucunda, dünya çapındaki üretim tesislerinde sosyal minimum standartları

kabul etmesi buna örnek olarak gösterilebilir (Bieler, vd., 2008a: 278).

24. Bu noktada, kapitalizmin tekelleri evresinde, sendikalar ve işçi sınıfları arasında küresel bir dayanışmanın olamayacağı, küresel dayanışma ve küresel direnişin ancak çevre ve yarı-çevre ülkelerin işçi sınıfları arasında yaratılabileceği yönünde bir görüş için bkz. Koç, 2005; Koç, 2011.

25. Bu sayılan alanlara dönük mücadelelerin de sınıf mücadelesinin bir biçimi olarak anlaşılması gerektiği ve sınıf mücadelesi bu geniş tanımına dayanan bir kavrayışın, formel ve enformel sektörün yanı sıra sendikalar ve yeni toplumsal hareketler arasında potansiyel bir birliğin kavramsallaştırılabilmesine olanak tanıdığı belirtilmektedir (Bieler, vd., 2008b: 6). Bu konuda geniş bir tartışma için bkz. Bürke ve Özügurlu, 2011.

26. Bu tür hareketler içerisinde, “topraksızlar hareketi”ni de içerecek şekilde, barınma, sağlık, ulaşım ve toplumsal cinsiyet politikalarını içerecek güçlü bir örgütlü toplumsal hareketin 1980 ve 1990’larda Brezilya’da oluşmuş olduğu belirtilmektedir (Jakobsen ve Barbosa, 2008: 130, 135).

27. Bu noktada, Arjantin’de pratiğe dökülen Arjantin İşçi Federasyonu örneği akla gelebilir. Bu örnekte, Piqueteros’lara bağlı ve her biri neo-liberal dönüşüm ve dolayısıyla toplumsal mücadelelerin farklı alanlarına ait çeşitli tipteki (federasyon, hareket, vb.) oluşumların Arjantin İşçi Federasyonu’na katıldıkları bilinmektedir (Rauber, 2008: 113).

28. Sendikal eylem çizgileri açısından da bir noktanın altını çizmek yerinde olacaktır. Özellikle yarı çevre ve yeni sanayileşen çevre ülkelerde ortaya çıkan sendikal yapıların belirli bir düzey ve derinliğe sahip bir eylem çizgisi içinde kuruluş süreçlerini tamamladıkları belirtilmektedir. Özügurlu’nun (2000: 160), ifade ettiği gibi, “oluşumlarını tamamlayıp eyleme geçmemişlerdir; eylem, oluşlarında vardır. Tam da bu yüzden, hukuki değil, fakat fiili yapılar olarak belirmişler, çoğunlukla endüstri ilişkilerinin verili yasal zemini dışında şekillenmişlerdir”. Bu fiili eylem çizgisinin, çalışma ilişkilerinde yasal çerçeveyi de içeren dönüşümün fiili karakterine yanıt niteliğinde bir niteliği olduğu da söylenebilir.

29. Bu söylenenin mutlaklaştırmamak gerekir. Örneğin, merkez ülkeler için Almanya’da Ver.di, IG Metall ve Alman Sendikalar Birliği’nin (DGB) küresel giyim endüstrisinde çalışma koşullarının geliştirilmesini amaçlayan Temiz Giysiler Kampanyası’nı (*Clean Clothes Campaign*) ve Almanya merkezli Dünya Ekonomisi, Ekolojisi ve Kalkınması adlı oluşumu desteklediği ve diğer bu tür hükümet dışı kuruluşlar ile işbirliğinin yollarını aradığı söylenmektedir. Ayrıca, yine Almanya’da yapı sektörü işçilerinin örgütlendiği IG BAU Sendikasının, Avrupa Göçmen İşçiler Sendikası’nı kurduğu anlatılmaktadır. Bununla birlikte, Alman Sendikalar Birliği’nin, Güney Afrika Ev İşçileri Sendikası’nın kampanyalarını desteklediği bilinmektedir (Dribbusch ve Schulten, 2008: 194, 196).

30. Örneğin Kaliforniya’da bu yöndeki gelişmeler için bkz. Bonacich ve Gapasin, 2003: 36. Bu arada, küresel kuzeyde, kuzeyin işçilerinin de Almanya, Avusturya, İtalya ve İskandinav ülkelerinde, sendika dışı işyeri örgütlenmeleri içerisinde girmiş

olduklarını da anımsatmakta yarar bulunmaktadır (Öngen, 1995: 36).

31. Küresel işçi sınıfının iç ayrımlarının kuzey-güney ve yerleşik ve yerleşik olmayanla sınırlı olmadığı, ulus, etnisite, din, ideoloji, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim gibi boyutlar da içerdiği görülmektedir (Bieler, vd., 2008a: 270).

32. Bu noktada, bu gereksinime yanıt vermek üzere kendisini içsel olarak dönüştürebilmiş bir örnek olarak Arjantin İşçi Konfederasyonu gösterilmektedir (Bieler, vd., 2008a: 279).

33. Bu konuda, uluslararası sendikal eylem ve feminist sendikacıların yer ve rolünü değerlendiren bir tartışma için bkz. Fonow ve Franzway, 2007.

34. Bieler, vd. (2008a: 275), diğer taraftan, düzenli istihdam ilişkileri içerisinde olanların çalışma koşullarının geliştirilmesine dönük bir sendikal stratejinin, tersi durumdaki işçilerin, sendikal alandaki temsiliyet düzeyinin zayıflığına paralel olarak, anlaşılabilir olduğunu da belirtmektedir.

35. Pillay (2008: 63-64), benzer bir biçimde, COSATU'nun çekişirdek üyelerinin kazanımlarını koruyan bir işçi aristokrasisi haline gelmesini önlemeyecek bir biçimde, formel/enformel, tüketim/üretim ve sendika/toplumsal hareket bölümleri arasında dayanışma ve birlikler oluşturması gerektiğini söylemektedir.

Kaynaklar

Amin, S. (2003) *World Poverty, Pauperization and Capital Accumulation*, *Monthly Review*, 55 (5), 1-9.

Amin, S. (2008) *Foreword: Rebuilding The Unity of The 'Labour Front'*, *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, xiv-xxii.

Arm, T. (1986) *Kapitalist Düzenleme, Birlik ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm*, 11. Tez Kitap Dizisi, 1: 104-138.

Berksoy, T. (1982) *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, İstanbul: Belge Yayınları.

Bieler, A.; Lindberg, I.; Pillay, D. (Eds.) (2008) *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, London: Pluto Press

Bieler, A.; Lindberg, I.; Pillay, D. (2008a) *What Future Strategy For The Global Working Class? The Need For A New Historical Subject*, *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 265-285.

Bieler, A.; Lindberg, I.; Pillay, D. (2008b) *The Future of The Global Working Class: An Introduction*, *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 1-22.

Bieler, A.; Lindberg, I. (2008c) *Swedish Unions and Globalization: Labour Strategies in A Changing Global Order*, *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 199-216.

Bieler, A.; Schulten, T. (2008d) *European Integration: A Strategic Level For Trade Union Resistance To Neoliberal Restructuring and For The Promotion of Political Alternatives*, *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 231-247.

Bonacich, E.; Gapsin, F. (2003) *Örgütlenemeyenleri Örgütlemek, Küreselleşme ve Sendikal Örgütlenme*, İstanbul: Petrol-İş, 15-38.

Boulin, J. (2002) *Fransada Sendikal Yenilenme, Avrupa Ülkelerinde Sendikalar*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, 53-70.

Bronfenbrenner, K. (Eds.) (2007) *Global Unions Challenging Transnational Capital Through Cross-Border Campaigns*, New York: Cornell University Press.

Bürkev, Y.; Özüğürlü, M. (2011) *21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği, Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, *Yalçın Bürkev, Metin Özüğürlü, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgiir (Eds.)*, Ankara: Notabene Yayınları, 15-50.

Chun, J. J. (2008) *The Contested Politics of Gender and Irregular Employment: Revitalizing The South Korean Democratic Labour Movement, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 23-64.

Coffey, W. J. (1996) *The 'Newer' International Division Of Labour*, *P. Daniels ve W. F. Lever (Eds.)*, *The Global Economy in Transition*, Essex: Longman, 40-61.

Cohen, R. (1991) *Contested Domains Debates in International Labour Studies*, Londra: Zed Books.

Dribbusch, H.; Schulten, T. (2008) *German Trade Unions Between Neoliberal Restructuring, Social Partnership and Internationalism, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 178-198.

Eraydın, A. (1992) *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Erdöğdu, S. (2006) *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Erdöğdu, S. (2007) *The Labour Platform: An Alliance of Trade Unions in Turkey*, *Trade Union Responses To Globalization*, *V. Schmidt, (Eds.)*, Geneva: ILO, 153-164.

Ferus-Comele, A. (2007) *Paving The Path Toward The Unionization of High-Tech Sweatshops*, *Trade Union Responses to Globalization*, Geneva: ILO, 51-62.

Fletcher, B. (2003) *Canlanan Sendikal Hareketin Görevleri, Küreselleşme ve Sendikal Örgütlenme*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, 9-14.

Fonow, M. M.; Franzway, S. (2007) *Transnational Union Networks, Feminism and Labour Advocacy*, *Trade Union Responses To Globalization*, Geneva: ILO, 165-175.

Gereffi, G. (1995) "The International Economy and Economic Development," *Handbook of Economic Sociology*, *Neil, J. Smelser, Richard Swedberg (Eds.)*, New York: Princeton University Press, 206-233.

Hyman, R. (2001) *Küreselleşme Bağlamında Sendikalar ve Çıkarların Temsili*, 21. Yüzyılda Sendikal Politika Arayışları, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, 9-30.

Hyman, R. (2015) "Austeritarianism in Europe: What Options For Resistance?", *Social Policy in the European Union: State of Play 2015*, *David Natali, Bart Vanhercke (Eds.)*, Brussels: ETUI, 97-126.

Jakobsen, K.; Barbosa, A. F. (2008) *Neoliberal Policies, Labour Market Restructuring and Social Exclusion: Brazil's Working-Class Response*, *Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, *Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.)*, London: Pluto Press, 115-138.

Jessop, B. (1993) *Towards A Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy*, *Studies in Political Economy*, 40, 7-40.

Jessop, B. (1994) *Post-Fordism and The State*, *Post-Fordism A Reader*, *Amin, A. (Eds.)*, UK&USA: Blackwell Publishers, 251-279.

Jha, P. (2008) *Globalization and Labour in India: Emerging*

- Challenges and Responses, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.), London: Pluto Press, 65-80.
- Koç, Y.** (2001) *Emek Platformu*, Ankara: Türk-İş, Erişim Tarihi 9 Haziran 2015, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322169805b.pdf>
- Koç, Y.** (2005) *Batılı İşçi Sömürüye Ortak*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Koç, Y.** (2011) *Avrupa İşçi Sınıfları Kapitalizmin Mezar Kazıcılığından Siyasetizliğe*, Ankara: Epos Yayınları.
- Koonings, K.; Kuijt, D.; Wils, F.** (1999) *Tarihin Uzun Yürüyüşü, Küreselleşme ve Üçüncü Dünya Sendikaları*, Oğuz Topak (çev.), Ankara: Türk Harb-İş Yayınları, 111-141.
- Lee, E.** (1997) *The Labour Movement and The Internet The New Internationalism*, London: Pluto Press.
- Lindell, I.** (2008) *Building Alliances Between Formal and Informal Workers: Experiences From Africa, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.), London: Pluto Press, 217-230.
- Lipietz, A.** (2009) *Dünya Çapında Fordizme Doğru*, Satlıgan, N.; Savran, S. (Eds.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Necip Çakır (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 445-463.
- Mihyo, P.** (1999) *Çetin Koşullar: Zambiyada Sendikal Hareket, Küreselleşme ve Üçüncü Dünya Sendikaları*, Oğuz Topak (çev.), Ankara: Türk Harb-İş Yayınları, 221-224.
- Mihyo, P.; Schiphorst, F.** (1999) *Ekonomide Hızlı Gerilemeye Yol Açan Etmenler, Küreselleşme ve Üçüncü Dünya Sendikaları*, Oğuz Topak (çev.), Ankara: Türk Harb-İş Yayınları, 179-209.
- Munck, R.** (2003) *Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, Mahmut Tekçe (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öngen, T.** (1995) *Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Sendikalar*, Marksizm ve Gelecek, 5, 9-56.
- Özğürlü, M.** (2000) *Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Gelişmeler Üzerine Gözlemler*, SBF Dergisi, 55 (1), 140-171.
- Özğürlü, M.** (2006) *Geleceği Olmayan Bir Gelenek Üzerine Notlar, Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar*, Fikret Sazak (Eds.), Ankara: Epos Yayınları, 281-295.
- Özğürlü, M.** (2008a) *Dünyada Sendikal Hareket, Emek Tartışmaları 1*, İstanbul: DİSK Yayınları, 347-362.
- Özğürlü, M.** (2008b) *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Peck, J.** (1996) *Work-Place The Social Regulation of Labor Markets*, New York: The Guildford Press.
- Petrol-İş (ed.)** (2004) *Küresel Çerçeve Sözleşmeler*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
- Petrol-İş** (2012) *Avrupa Sanayi İşçileri Sendikası IndustriAll Üç Federasyonun Birleşmesiyle Kuruldu*, İstanbul: Petrol-İş, Erişim Tarihi 24 Haziran 2015, http://issuu.com/petrol-is_dergisi/docs/1-21disiliskiler?e=4472314/3533697.
- Pillay, D.** (2008) *Globalization and The Informalization of Labour The Case of South Africa, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.), London: Pluto Press, 45-64.
- Rauber, I.** (2008) *The Globalization of Capital and Its Impact On The World of Formal and Informal Work: Challenges For and Responses From Argentine Unions, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.), London: Pluto Press, 98-114.
- Regini, M.** (2002) *Avrupa Bağlamında 1990'larda İtalyan Sendikal Hareketi, Avrupa Ülkelerinde Sendikalar*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, 71-81.
- Russel, J.** (2013) *Tehlike ve Umut: ABD Emek Hareketinin Ekonomik Krize Yanıtı, Sendikalar ve Küresel Kriz İşgücü Vizyonu, Stratejiler ve Yanıtlar*, Melisa Serrano, Edlira Xhafa, Michael Fichter (Eds.), Alpaslan Zengin (çev.), Ankara: Efil Yayınevi, 209-221.
- Schmidt, E.** (2007) *Sustainability and Unions: International Trade Union Action to Implement Sustainability Norms at Corporate Level, Trade Union Responses To Globalization*, Geneva: ILO, 11-22.
- Schmidt, V.** (Eds.) (2007) *Trade Union Responses to Globalization*, Geneva: ILO.
- Selçuk, F. Ü.** (2002) *Örgütsüzlerin Örgütlenmesi Enformel Sektörde İşçi Örgütleri*, Ankara: Atölye Yayınevi.
- Serrano, M.; Xhafa, E.; Fichter, M.** (Eds.) (2013) *Sendikalar ve Küresel Kriz İşgücü Vizyonu, Stratejiler ve Yanıtlar*, Alpaslan Zengin (çev.), Ankara: Efil Yayınevi
- Shutō, W.; Urata, M.** (2008) *The Impact of Globalization on Trade Unions: The Situation in Japan, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.), London: Pluto Press, 139-160.
- Standing, G.** (1999) *Global Labour Flexibility Seeking Distributive Justice*, London: Palgrave.
- Stevis, D.; Boswell, T.** (2007) *International Framework Agreements Opportunities and Challenges For Global Unionism, Global Unions Challenging Transnational Capital Through Cross-Border Campaigns*, New York: Cornell University Press., 174-194.
- Şenkal, A.** (1999) *Sendikasıız Endüstri İlişkileri (Genel Olarak Dünyada ve Türkiye'de)*, Ankara: Kamu-İş Yayınları.
- Tanyılmaz, K.** (2008-2009) *Sendikal Harekette Bir İntihar Denemesi: Toplumsal Hareket Sendikacılığı, Devrimci Marksizm*, 8, 45-73.
- Thomas, H.** (Eds.) (1999) *Küreselleşme ve Üçüncü Dünya Sendikaları*, Oğuz Topak (çev.), Ankara: Türk Harb-İş Yayınları.
- Thomas, H.** (1999) *Sendikaların Önündeki Sorunlar, Küreselleşme ve Üçüncü Dünya Sendikaları*, Oğuz Topak (çev.), Ankara: Türk Harb-İş Yayınları, 245-255.
- Thomas, M. P.** (2013) *Küresel Sendikalar, Yerel İşgücü ve Uluslararası Çalışma Standartlarının Düzenlenmesi: ITF'nin İşçi Hakları Stratejilerini Saptamak, Sendikalar ve Küresel Kriz İşgücü Vizyonu, Stratejiler ve Yanıtlar*, Melisa Serrano, Edlira Xhafa, Michael Fichter (Eds.), Alpaslan Zengin (çev.), Ankara: Efil Yayınevi, 79-93.
- Waddington, J.** (2002) *İngiltere'de Sendikalar: Yeni Bir Gündem Arayışı, Avrupa Ülkelerinde Sendikalar*, İstanbul: Petrol-İş, 83-94.
- Waterman, P.** (1993) *Social Movement Unionism: A New Union Model For A New World Order, Review (Fernand Braudel Center)*, 16 (3), 245-278.
- Waterman, P.** (2008) *A Trade Union Internationalism For The 21st Century: Meeting The Challenges From Above, Below and Beyond, Labour and the Challenges of Globalization What Prospects for National Solidarity*, Andreas Bieler, Ingemar Lindberg, Devam Pillay (Eds.), London: Pluto Press, 248-263.
- Webster, E.** (2013) *Kalkınma, Küreselleşme ve Düzgün İş: Güneşin Yükselen Emek Paradigması, Sendikalar ve Küresel Kriz İşgücü Vizyonu, Stratejiler ve Yanıtlar*, Melisa Serrano, Edlira Xhafa, Michael Fichter (Eds.), Alpaslan Zengin (çev.), Ankara: Efil Yayınevi, 3-17.
- Yön** (1997) *Toplumsal Hareket Sendikacılığı Broşürü*, İstanbul: Yön Yayınları, <http://www.sendika.org/2004/12/toplumsal-hareket-sindikaciligi-brosuru/> (23.05.2015)
- Yücesan-Özdemir, G.** (2009) *Emek ve Teknoloji Türkiye'de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.